

Torah from Around the World

*De Eeuwige zal macht aan zijn volk verlenen,
de Eeuwige zal zijn volk zegenen met vrede.*

Tehilliem 29:11

Sjabbat Waëra, 25 januari 2025/ 25 tevet 5785

Exodus/Sjemot 9: 1 - 35; Tanach blz. 124 - 126.
Haftara: I Sjemoeël 6: 1 - 16; Tanach blz. 548 - 549.

Vertaler: Benjamin Cohen

Coördinatie: Harry Polak

Commentaar: **rabbijn Jonathan Sacks z.l., was o.a. opperrabbijn van de United Hebrew
Congregations van het Gemenebest**

[Oorspronkelijke Engelse tekst](#)

Use the link to read the original text in English.

Vrijheid verliezen

Het is een van de klassieke filosofische raadsels. In de sidra van deze week, zelfs nog voordat de eerste plaag Egypte heeft getroffen, zegt God tegen Mosjé:

"Ik zal ervoor zorgen dat de farao hardnekkig weigert, en Ik zal in Egypte veel tekenen en wonderen verrichten. Ook dan zal de farao niet naar jullie luisteren. Daarom zal Ik de Egyptenaren mijn macht laten voelen en hen zwaar straffen, en Ik zal mijn volk, de Jisraëlieten, in groepen geordend uit Egypte leiden. De Egyptenaren zullen beseffen dat Ik de Eeuwige ben, als Ik mij tegen hen keer en de Jisraëlieten bij hen weg leid."

Ex.7:3-5

Het probleem is duidelijk. Als het God was die het hart van Farao verhardde, waar was dan zijn vrijheid? Óf de Egyptische heerser had een echte keuze, óf niet. Als hij dat wel had, was het Farao, en niet God, die verantwoordelijk was voor de hardheid van het hart. Als hij dat niet had - als God op hem inwerkte, zijn responsen controleerde, zijn reacties bepaalde - hoe kon Farao dan schuldig zijn en straf verdienen? Zoals Mozes Maimonides het zegt: Als er geen vrije wil was - wat voor ruimte zou er dan zijn voor de hele *Tora*? Met welk recht of welke rechtvaardigheid zou God de goddelozen kunnen straffen of de rechtvaardigen kunnen belonen? "*Hij die rechter is over de hele aarde moet toch rechtvaardig handelen?*" (Genesis 18:25; *Mishne Tora*: Wetten van Inkeer 5:6)

Farao straffen voor iets dat hij niet kon helpen is, om het simpel te zeggen, onrechtvaardig.

De algemene contouren van een antwoord - hoe we de details ook interpreteren - zijn al impliciet aanwezig in de precieze bewoordingen van het Bijbelse verhaal. Na elk van de eerste vijf plagen vertelt de *Tora* ons dat Farao zijn eigen hart verhardde. Pas vanaf de zesde plaag wordt zijn hardvochtigheid aan God toegeschreven:

- Plaa 6, etterende puisten: "*Maar de Eeuwige zorgde ervoor dat de farao hardnekkig bleef weigeren naar Mosjee en Aharon te luisteren, zoals Hij tegen Mosjee gezegd had.*" (Ex. 9:12)
- Plaa 7, hagel: "*De Eeuwige zei tegen Mosjee: 'Ga naar de farao, want ik heb hem en zijn hovelingen zo halsstarrig gemaakt om in Egypte al deze wonderen te kunnen doen.'*" (Ex. 10:1)
- Plaa 8, sprinkhanen: "*Maar de Eeuwige zorgde ervoor dat de farao hardnekkig bleef weigeren de Jisraëlieten te laten gaan.*" (Ex. 10:20)
- Plaa 9, duisternis: "*Maar de Eeuwige zorgde ervoor dat de farao hardnekkig bleef weigeren hen te laten gaan.*" (Ex. 10:27)
- Plaa 10, de dood der eerstgeborenen: "*Al deze wonderen hadden Mosjee en Aharon daarna in het bijzijn van de farao verricht, en de Eeuwige had ervoor gezorgd dat de farao hardnekkig bleef weigeren de Jisraëlieten uit zijn land weg te laten gaan.*" (Ex. 11:10)

Rashi ziet de verharding van Farao's hart in de laatste vijf plagen als een vorm van straf voor de eerste vijf, toen het Farao's eigen koppigheid was die hem ertoe bracht te weigeren het volk te laten gaan.

Maimonides (*Mishne Tora*: Wetten van Inkeer 6:3) geeft aan Gods verharding van Farao's hart de betekenis dat "*inkeer hem werd onthouden, en de vrijheid om zich af te keren van zijn goddeloosheid werd hem niet verleend.*"

Albo en Sforno bieden de tegenovergestelde interpretatie. God verhardde Farao's hart juist om zijn vrije wil te herstellen. Na achtereenvolgende plagen die het land hadden verwoest, stond Farao onder overweldigende druk om het volk te laten gaan. Als hij dat had gedaan dan zou het niet uit vrije wil zijn geweest, maar eerder onder overmacht. God verhardde, versterkte, daarom Farao's hart, zodat hij zelfs na de eerste vijf plagen oprecht vrij was om 'ja' of 'nee' te zeggen.

Het eenvoudigst en zeer diepzinnig zijn de woorden van de Talmoedische wijzen over *jetser ha-ra*, de kwade impuls:

Rav Assi zei: "*In het begin is de kwade impuls zo dun als het spinrag van een spin, maar uiteindelijk is het zo dik als een karrentouw.*" (Succah 52a)

Rava zei: "*In het begin wordt de kwade impuls een "reiziger" genoemd, dan een "gast", en ten slotte een "meester".*" (Succah 52b)

Het kwaad heeft twee gezichten. Het eerste - gericht op de buitenwereld - is wat het zijn slachtoffer aandoet. Het tweede - naar binnen gekeerd - is wat het met zijn dader doet. Het kwaad vangt de kwaaddoener in zijn web. Langzaam maar zeker verliest hij of zij vrijheid en wordt hij van het kwaad niet de meester, maar zijn slaaf.

Farao is in feite (en dit is zeldzaam in *Tanach*) een tragische figuur zoals Lady Macbeth, of zoals kapitein Achab in Melville's *Moby Dick*, gevangen in een obsessie die misschien een rationeel begin had, goed of fout, maar die hem in zijn greep heeft gekregen en die niet alleen hem maar ook de mensen om hem heen naar hun ondergang heeft geleid. Dit wordt, eenvoudig maar effectief, gesignaleerd aan het begin van de sidra van volgende week wanneer Farao's eigen adviseurs tegen hem zeggen: "*Laat die Israëlieten toch gaan om de Eeuwige, hun God, te vereren. Ziet u dan nog steeds niet in dat Egypte zo te gronde gaat?*" (Ex. 10:7). Maar Farao heeft rationaliteit achter zich gelaten. Hij kan ze niet langer horen.

Het is een meeslepend verhaal, en helpt ons niet alleen Farao te begrijpen, maar ook Hitler, Stalin en andere tirannen in de moderne tijd. Het bevat ook een hint - en dit is echt essentieel voor het begrip van wat de *Tora* uniek maakt in religieuze literatuur - over waarom de *Tora* zijn morele waarheden onderwijst via verhalen, in plaats van via filosofisch of quasiwetenschappelijk betoog aan de ene kant, mythe of parabel aan de andere kant.

Vergelijk de behandeling van de vrije wil in de *Tora* met die van de grote filosofische of wetenschappelijke theorieën. Voor deze andere systemen is vrijheid bijna altijd een of/of: we zijn altijd vrij of we zijn het nooit. Sommige systemen beweren het eerste. Velen - zij die geloven in sociaal, economisch of genetisch determinisme, of historische onvermijdelijkheid - beweren het tweede. Beide zijn te grof om het innerlijke leven af te schilderen zoals het werkelijk is.

Het geloof dat vrijheid een alles-of-niets-fenomeen is - dat we het óf altijd óf nooit hebben - verblindt ons voor het feit dat er gradaties van vrijheid zijn. Het kan gewonnen en verloren worden, en het verlies ervan is geleidelijk. Tenzij de wil voortdurend wordt uitgeoefend, kwijnt het weg en sterft het. We worden dan objecten in plaats van subjecten, meegesleurd door de golven van mode, of de grillen van verlangen, of de passie die een obsessie wordt. Alleen een verhaal kan de subtiliteit van Farao's langzame afdaling in een zelfdestructieve waanzin afbeelden. Dat is, geloof ik, waardoor de *Tora* dichter bij de menselijke conditie staat dan zijn filosofische of wetenschappelijke tegenhangers.

Farao is de gewone man bij uitstek. De heerser van het grootste rijk van de oude wereld, hij heerste over iedereen behalve zichzelf. Het waren niet de Hebreëën, maar hijzelf die de echte slaaf was: van zijn obstinate aandrang dat hij, en niet God, de geschiedenis regeerde. Vandaar het diepgaande inzicht van *Ben Zoma* (Avot 4:1): "*Wie is machtig?*" Niet iemand die zijn vijanden kan overwinnen, maar "*Iemand die zichzelf kan overwinnen.*"

Veel dingen beïnvloeden ons - onze genen, onze ouders, onze vroege jeugd, ons ras, geloof, cultuur, klasse en de overtuigingen en druk van onze omgeving. Maar invloed is geen

controle. Oorzaken dwingen niet. Het was een overlevende van Auschwitz, de reeds overleden Viktor Frankl, die in dat nachtmerrie-koninkrijk de waarheid ontdekte waaraan hij vervolgens zijn leven wijdde. Hij zei:

De nazi's probeerden ons van ieder spoor van onze menselijkheid te beroven, maar er was één vrijheid die ze ons niet konden ontnemen: de vrijheid om te beslissen hoe te reageren.

Het hart van het Jodendom is het geloof in vrijheid: ons geloof in Gods vrijheid, en Gods geloof in de onze.

Het Jodendom is, onder andere, een voortdurende les in vrijheid: in het vermogen om 'nee' te zeggen; om instinct te overwinnen met geweten; om weerstand te bieden aan de waanzin van de massa en hun idolen. Dat vereist discipline en het vermogen om een beetje afstand te nemen van de maatschappij, zelfs terwijl je er een bijdrage aan levert. Jood zijn betekent weten dat we, hoewel we hier zijn, ook ergens anders zijn. We leven in tijd, maar we worden toegesproken door de stem van Eén die buiten tijd staat.

Farao werd vrij geboren, maar werd zijn eigen slaaf. Mosjé werd geboren in een volk van slaven, maar leidde hen naar vrijheid. Vrijheid, makkelijk te verliezen, moeilijk te behouden, is ons kostbaarste geschenk. Maar het moet worden beoefend als het behouden moet worden. De belangrijkste verplichting is om Gods wil die van ons te laten uitdagen. Dat is het pad naar vrijheid en de remedie tegen hardheid van het hart.